

Institut Nacional d'Educació Física de Catalunya

Departament de Teoria i Història de l'Educació

Universitat de Barcelona

Programa de Doctorat "Activitat Física i Esport"

Bienni 2001-2003

**ESPORT, INTERVENCIÓ EDUCATIVA
I EXCLUSIÓ SOCIAL.
UN ESTUDI DE CASOS.**

Per optar al títol de:
Doctora per la Universitat de Barcelona.

Tesi doctoral presentada per Cati Gómez Lecumberri.

Direcció: Dra. Núria Puig Barata i

Dr. Gaspar Maza Gutiérrez.

2009

CAPÍTOL 9.- CONCLUSIONS

ÍNDIX DELS CONTINGUTS

9.1.- ASPECTES GENERALS

9.2.- LÍMITS DE LA RECERCA

9.3.- FUTURES LÍNIES D'INVESTIGACIÓ

CAPÍTOL 9.- CONCLUSIONS

Aquest últim capítol té un triple objectiu: per un cantó exposar els aspectes més rellevants de la recerca i explicar quins han estat els resultats obtinguts; per un altre cantó, aclarir les dificultats i els límits que hem anat trobant a l'hora de fer la recerca.

Per últim, i en el darrer punt del capítol, farem una proposta de quines haurien de ser les futures línies d'investigació, tant per la seva importància social, com per la seva importància científica.

9.1.- ASPECTES GENERALS

Les conclusions que es desprenen de tot el procés de recerca les exposem en dos subapartats: al primer, hi ha totes aquelles que tenen relació amb els resultats obtinguts i els aspectes apresos; al segon, hi trobem reflexions més personals del procés general de la investigació (apartat 9.1.2.).

9.1.1.

En termes generals podem dir que la investigació ens ha donat prous elements per a contestar la pregunta de la investigació.

- Hem descobert que per a qualsevol aprenentatge, esportiu, acadèmic, procedimental o actitudinal, hi ha d'haver una motivació intrínseca primera. Qui aprèn ha de ser capaç de percebre selectivament els elements del seu entorn, adquirir-los cognitivament i retenir-los per després poder-los recuperar i actuar en conseqüència. Tot aquest processament de la informació rebuda s'ha

d'anar retroalimentant i consolidant. La pràctica esportiva és una activitat social que cal aprendre i per tant, qui la practica ha d'experimentar les etapes d'aquest procés d'aprenentatge.

- Hem après que la pràctica esportiva ni educa ni socialitza per ella mateixa. És una activitat social i humana, i com a tal calen unes condicions mínimes de desenvolupament cognitiu i emocional per qui practica, condicions mínimes de formació i coherència educativa per qui l'usa com a eina, i condicions mínimes econòmiques i d'infraestructura per qui la gestiona. Sense aquestes condicions mínimes la pràctica esportiva no esdevindrà ni eina per la socialització, ni escenari per l'educació.

- En referència als primers, als menors que fan pràctica esportiva, les dues condicions tenen relació directa amb el desenvolupament i amb la maduració de l'estabilitat emocional i de l'activitat cognitiva del menor. Aquests dos pilars estan sustentats, a la vegada, pel nivell resilient de la persona i pel tipus de socialització rebuda en el sí familiar. Són per tant, dos pilars educables però no en la seva totalitat ja que hi ha un condicionant genètic determinant.

Així doncs, la incidència de la pràctica esportiva en el procés socialitzador dels menors en risc és condicionada i limitada, i no és en absolut determinant o total.

D'altra banda, la pràctica esportiva causarà efecte socialitzador en els menors en exclusió i en risc d'exclusió, només si va acompanyada del desenvolupament i estabilitat d'altres variables i eines educatives complementàries, però mai ho farà sola o de manera aïllada.

És una ingenuïtat pensar que la pràctica de l'esport, o l'educació en termes genèrics, o les polítiques d'inclusió social o els pressupostos de l'Estat destinats a la igualtat d'oportunitats, actuen de manera eficaç per sí mateixos. Tot forma part d'un mateix conjunt, i per tant, i segons la Teoria de la Complexitat relacional, l'eficàcia de les accions i els resultats obtinguts estan condicionats i complementats els uns amb els altres.

Ni l'esport socialitza per si sol, ni l'educació per si sola és la solució a les desigualtats.

- Els que usen l'esport com a eina de socialització n'han de prendre consciència. Part de la responsabilitat perquè la pràctica esportiva esdevingui eina socialitzadora recau en els professionals que l'usen per aquest fi.

Han de ser capaços de generar espais per la intervenció educativa i per aplicar estratègies pedagògiques que possibilitin el creixement i l'experimentació dels joves i dels infants en situació d'exclusió. Els escenaris que es generen en aquests contextos, són camps de treball privilegiats si s'usen de manera adequada. Un mal ús d'aquest espai, i tornant al marc de la Teoria de la Complexitat relacional, pot suposar anomia i exclusió dels elements participants que constitueixen l'espai. Un escenari esportiu en què hi hagi un consens normatiu i uns objectius pedagògics compartits, serà un espai en què els elements participants s'hi podran socialitzar, i en conseqüència les intervencions dels professionals seran més educatives.

Si considerem que l'esport és una activitat social entendrem que no es pot educar, ni per tant socialitzar, en escenaris en què no hi hagi una normativització social mínima. Els professionals que són capaços de crear espais esportius més planificats i organitzats, aconsegueixen més resultats socials per dos motius: els menors estan més ubicats i orientats en la progressió de les tasques, i en conseqüència, saben amb més facilitat quin rol han de desenvolupar.

El tipus d'interacció que es dona entre els menors en risc o en exclusió i la pràctica esportiva, ha d'estar gestionada per l'educador o educadora de referència. Aquest fet no implica que tota la pràctica esportiva hagi d'estar mediada per l'adult. Els infants poden fer pràctica esportiva espontània, sempre i quan hagin estat socialitzats en la normativització. Un cop l'adult ha sabut educar-los en la norma, aquests assoleixen graus d'autonomia prou elevats per fer pràctica esportiva sense la seva gestió o intervenció.

Per tant, qui educa en l'escenari esportiu ha de ser capaç de generar espais d'aprenentatge i experimentació, ha de ser capaç de gestionar i d'intervenir en la

pràctica dels menors, i finalment, ha de deixar espais per la pràctica autònoma dels menors un cop aquests han après el valor de la norma esportiva. Són diferents etapes d'un mateix procés de socialització en l'esport i a través d'ell.

Cal per això que els professionals reuneixin les dues condicions que apuntàvem: formació professional i coherència en tot el procés educatiu.

- Els que dissenyen i planifiquen pràctiques esportives per la socialització també han de complir dues condicions mínimes. Una, que siguin capaços de saber amb quins recursos econòmics compten, no només per a implementar l'activitat, sinó per a fer-ne difusió, obtenir el material esportiu necessari... L'altre, que sàpiguen els límits de les infraestructures amb què poden treballar.

- Respecte als programes i projectes de suport a les persones en situació d'exclusió social, hi ha un abisme en la percepció de l'eficàcia d'aquests entre els que els gestionen des de l'Administració, els professionals que els implementen i les famílies i els menors que hi participen com a usuaris.

L'Administració considera que els recursos destinats a les polítiques i plans d'acció per la igualtat d'oportunitats i l'erradicació de l'exclusió són suficients. Els que implementen aquests plans i es troben quotidianament amb la població vulnerable, consideren que les polítiques i els pressupostos són insuficients per fer front a les múltiples situacions, i que en termes generals, la població destinatària no s'hi esforça prou. Els que són usuaris dels programes i per tant, reben els serveis i el suport de l'Administració i dels tècnics, consideren que aquests estan excessivament burocratitzats i no atenen les seves necessitats immediates.

En aquest context, la pràctica de l'esport és un recurs més, una eina en què l'Administració hi confia com a eina socialitzadora per a tothom, i en què els usuaris no necessàriament s'hi troben conformats. En aquest cas, la influència de la pràctica esportiva pot ser negativa, sobretot si des de l'Administració s'obliga a usar-la com a "vareta màgica" sense tenir en compte ni els interessos i les necessitats dels usuaris, ni els límits estructurals i formatius dels que la implementen. En aquest cas la pràctica esportiva no només no contribueix a la

resocialització dels més vulnerables, sinó que pot generar rebuig o escenaris de conflictes.

- El paper que juga la família en la construcció social del menor i en la seva educació integral és bàsica. En l'origen etiològic de les dinàmiques d'exclusió s'hi troben elements propis de reproducció de la situació familiar, és a dir, que molts dels menors que es troben en exclusió, perpetuen les situacions de marginalitat en les quals romanen els seus pares i mares. Aquesta reproducció de la vulnerabilitat condiona els capitals socials i culturals dels menors, i determina hàbits de conducta, escales de valors, xarxes de relacions i la possibilitat d'igualtat d'oportunitats per adquirir competències i capacitats.

En aquest marc, la pràctica esportiva tampoc farà canviar el tipus de socialització primària que rebí l'infant en el si familiar. La seva influència pot recaure en l'ensenyament d'hàbits i conductes, tot i que hem de tenir en compte que ensenyar no equival a aprendre, i que, per tant, hi ha d'haver les condicions mínimes que apuntàvem.

Si el menor és capaç d'aprendre i de transferir el que ha après en l'esport a la seva realitat quotidiana, hi ha d'haver un reforçament i una retroalimentació d'allò après. En aquest cas la família té un paper determinant per fer aquesta funció. En termes generals, les famílies amb les quals hem treballat tenen pocs recursos personals i, per tant, dificultats per seguir i entendre les explicacions o assessoraments que se'ls dona, dificultats per desenvolupar estratègies d'actuació per al dia a dia, dificultats per estructurar i organitzar el propi temps i el dels seus fills i filles, i dificultats per aplicar habilitats d'adaptació i hàbits de treball.

Aquesta manca de recursos personals molts cops prové de l'analfabetisme, d'una incompetència emocional, o d'una incomprensió del funcionament estructural de l'entorn.

Organitzar espais esportius de manera informal, permet que les famílies hi puguin participar, generant-se aleshores punts de trobada entre els agents educatius i elles. Aquests punts de trobada són espais-temps molt potents per a

establir xarxes de relacions i xarxes de confiança, on les converses informals ens possibiliten una font incomparable i distesa d'informació necessària per a la intervenció.

- La pràctica de l'esport esdevé eina beneficiosa en moments puntuals de pràctica. Els usuaris manifesten que se senten bé quan en fan, no només per qüestions físiques, sinó sobretot per aspectes mentals i de relació social. En casos com aquests, en què els menors són capaços d'autopensar-se, verbalitzar i expressar com se senten quan fan esport, i són capaços d'identificar-lo amb experiències de benestar i de plaer, sí que es pot dir que l'esport contribueix a la seva socialització perquè n'eleva el seu potencial i li atribueixen valors que els serveixen de referents. Així la pràctica de l'esport és considerada per als usuaris com un "sagrat" que cal respectar i seguir, i aquest fet ha de ser aprofitat pels que eduquen, per treballar aspectes socialitzadors que difícilment es podrien treballar en altres contextos en què els menors són reticents a entrar-hi.

- En la cultura de la postmodernitat** l'esport s'entén com un sistema obert, una realitat heterogènia que es practica en múltiples medis i en múltiples formats. Les pràctiques ara no es limiten a classes socials elevades, sinó que també arriben a les classes mitges i baixes. Esports d'aventura, esports recreatius, esports competitiu, expressius, educatius, instrumentals... conformen un subsistema cultural i obert, on es generen situacions canviants i analogies amb la postmodernitat. L'esport tindrà les característiques pròpies d'aquesta cultura: els constants canvis i evolucions, i els subsistemes heterogenis.

En el marc de l'exclusió social, la pràctica esportiva pot ajudar al menor a aprendre i a interioritzar les condicions de vida postmodernes, i conèixer i experimentar de manera voluntària amb el risc i amb la indeterminació d'un futur poc definit.

- Hi ha incoherències entre els diferents agents educadors, tant en el discurs que verbalitzen com en les tasques que desenvolupen. Les incoherències vénen determinades per la contradicció dels objectius pels quals es fa pràctica

esportiva. Uns consideren que l'esport té una sola dimensió (la competitiva i comercial), i d'altres que té múltiples dimensions, on la socioeducativa és la més important en edats de formació. Aquestes incoherències fan que la pràctica esportiva quedi desdibuixada com a eina de transmissió de valors clars. Els infants i joves que en fan pràctica copien models esportius adults i generen competitivitat i dinàmiques excloents.

Quan situacions com aquesta no són gestionades per referents adults, la pràctica esportiva no només no contribueix a la formació integral dels que han quedat fora del joc, sinó que socialitza als que sí poden jugar, en la discriminació dels més "dèbils" físicament.

- Les situacions d'exclusió poden donar-se en diferents classes socials, tot i que en termes generals es localitza en barris desafavorits concrets de ciutats grans. Aquest fet comporta una diferència a l'hora de fer-hi front, tant pels recursos que s'hi destinen com per la resposta social que es genera en el barri: no hi ha les mateixes oportunitats ni mitjans per recuperar una noia amb depressió endògena en un barri marginal que en un barri benestant.

Els barris per sí mateixos poden ser excloents, i si tenim en compte que hi ha d'haver una situació de bidireccionalitat en qualsevol procés d'integració (motivació per a pertànyer al grup, i actitud receptiva per part del grup) molts cops l'entorn d'aquests barris produeix una desigualtat exogòmica, on l'individu està alliberat de les relacions de dominació, però també està més desprotegit en termes d'identitat.

No és el mateix teoritzar o reflexionar sobre l'exclusió social i els seus orígens, que viure en un barri amb importants bosses d'exclusió i marginalitat.

En aquest sentit la pràctica esportiva, sí que pot fer interessants aportacions. Situant-nos de nou en la Teoria de la Complexitat Relacional, podem dir que la pràctica esportiva se situa en el marc d'un sistema d'interrelacions (veure figura 3.4). Té capacitat, doncs, per generar xarxes de relacions i espais en què els possibles participants (i sempre sota les condicions mínimes que apuntàvem), experimentin sentiments de pertinença i dinàmiques comunitàries. L'esport, és en aquest cas, un punt de trobada social.

En els casos que hem vist de població infantil i juvenil, aquests mateixos camps esportius, poden convertir-se en simbòlics *campes de batalla*, on els insults i les faltes de respecte són el més habitual, i on la intervenció de l'educador/a ha de ser constant. Sovint actuen per oposició d'interessos: voler entrenar, però a la vegada voler jugar, voler participar però a la vegada descansar, voler gaudir amb la victòria però a la vegada no voler esforçar-se...

- No sabem del cert quin és el grau de transferència dels coneixements que els infants i joves fan de l'esport cap a la seva vida privada. Hem vist al llarg de l'anàlisi de totes les FI i les FE que no hi ha necessàriament una interdependència entre els canvis o millores produïts en l'àmbit esportiu amb els canvis o millores produïts en el seu nivell d'integració.

Per tant, si no s'estableixen necessàriament relacions en l'evolució d'una realitat amb l'altre *at tempus*, podem concloure un cop més que la pràctica de l'esport no determina el nivell d'integració dels menys afavorits.

El procés es dibuixa més aviat en sentit contrari: en funció del grau d'integració i de l'estat emocional i cognitiu de l'infant en la seva quotidianitat, mostrarà un tipus d'actitud o un altre en la pràctica esportiva.

Per als professionals de l'educació social la pràctica de l'esport és un espai on reconèixer i observar situacions i estats anímics dels menors, i en conseqüència decidir quines estratègies educatives i compensatòries cal aplicar.

- L'evolució dels que estan en les dinàmiques d'exclusió no és lineal i unidireccional. Els canvis en qualsevol de les dimensions de la persona van amunt i avall, endavant i endarrere. És possible tenir una estabilitat emocional en un moment determinat, i mostrar-se inestable un temps més tard, com és possible orientar-se eficaçment cap a les relacions socials en un moment, i tancar-se a noves coneixences en un altre.

En aquest sentit, la pràctica de l'esport té una funció de regulació d'algunes de les dimensions, però no de totes, i per tant, té capacitat per contribuir a la resistència d'algunes dimensions. L'esport ajuda a què els menors, dins de les fluctuacions de la seva realitat familiar, emocional i relacional, tinguin un escenari en què hi ha certa estabilitat i per tant, certa sensació de seguretat.

- En un sentit molt semblant cal dir que la relació entre les variables no és constant ni automàtica. Les variables poden condicionar-se entre elles però no es determinen al 100%. És a dir, per exemple, mostrar més implicació per establir relacions socials, no implica aprendre més habilitats socials, tot i que sí que ho facilita. O per exemple, conformar-se a la norma esportiva no implica identificar-se amb el grup amb el que jugues, tot i que en facilita una conducta unificada.

En aquest cas, l'escenari esportiu permet treballar la coherència i l'harmonització dels diferents elements que constitueixen la persona (veure figura 3.5), ja que es confronten tots aquests elements en un mateix espai ludo-esportiu.

- Els beneficis que pugui aportar la pràctica esportiva per infants i joves en situació d'exclusió s'han d'analitzar a llarg termini i sempre dins del conjunt d'intervencions complementàries. L'esport ni educa ni socialitza per si sol, ho pot fer si va acompanyat de moltes altres eines i d'uns condicionants ja extensament definits.

9.1.2.

Com a conclusions personals podem dir:

- Els objectius que ens hem plantejat al inici de la recerca s'han complert en la seva totalitat.

- El fet de poder participar i fer les primeres observacions en el Centre Penitenciari de Menors de Roma ha estat una experiència personal molt enriquidora. M'apropava d'aquesta manera a la realitat humana dels casos d'exclusió, convivint dia a dia amb les seves diverses situacions.

Aquesta convivència en un entorn tan diferent al meu, feia aflorar les pròpies limitacions i inseguretats: entendre el seu argot, entendre els seus "rituals" d'acceptació al grup...

Ha estat un primer contacte directe amb la població d'estudi, com a educadora social i també com a investigadora.

- Ha estat un avantatge poder fer el seguiment dels 10 casos en un període relativament llarg (quatre cursos escolars). Aquest fet ha beneficiat no només a la investigació, sinó també a la meva pròpia formació com a pedagoga.

- Iniciar-nos en l'àmbit de la investigació ha suposat un exercici constant de reflexió, i un apropament més profund a la realitat de l'objecte d'estudi. Aquest acostament ha beneficiat, i molt, la pròpia tasca professional i els elements i eines per a analitzar-la i a intervenir més eficaçment.

- He constatat que en termes generals els models macroteòrics tenen buits conceptuals, en el sentit que obliden parlar de tota aquella població que per motius culturals, religiosos, socials o de gènere tenen dificultats o prohibicions per accedir a la pràctica esportiva; quan hem llegit sobre pràctica esportiva com a fet social, normalment sempre es fa referència als esports tradicionals occidentals practicats per classes mitges-altes, sense tenir en compte el potencial de pràctiques esportives tradicionals o l'existència de practicants en situació de risc.

Per tant, trobar marcs teòrics en què es vinculi pràctica esportiva i exclusió social ha estat una tasca complexa. Caldria ampliar la concepció de pràctica esportiva, per donar cabuda a tothom: joves, avis, dones, infants...

En el procés de realització del marc teòric també he trobat afirmacions sobre l'exclusió social autènticament maniqueistes. Les situacions d'exclusió social són per naturalesa complexes, i reduir-les a causes econòmiques és fer-ne una anàlisi empobrida.

9.2.-**LÍMITS DE LA RECERCA**

- Un dels límits més importants a l'hora de dur a terme la recerca sobre l'objecte d'estudi, ha estat la manca de bibliografia relacionada amb la influència de la pràctica esportiva per casos de psicopatologies mentals.

No s'ha trobat literatura específica en aquest sentit, fet que ha dificultat l'estudi de l'estat de la qüestió en aquesta temàtica. La bibliografia trobada en aquest sentit, fa referència sobretot a l'olimpisme i a les discapacitats físiques, però no a la pràctica esportiva amateur, ni als beneficis o als desavantatges d'aquesta per a diferents tipus de població en risc d'exclusió.

- El propi *modus operandi* dels menors estudiats comporta que la feina feta amb ells i elles sigui discontinua i estigui marcada per constants períodes d'absentisme i desmotivació. Aquestes intermitències repercuteixen no només en la continuïtat i la persistència del seu treball diari, sinó també en el seguiment de les persones que fan les observacions. El calendari que es planteja inicialment a l'hora de fer les observacions no concorda precisament amb el que després es pot observar i enregistrar.

Aquest fet ha estat inicialment un límit, tant per la investigació com per la persona que investiga. Amb el temps, però, i amb certa formació per part nostra, s'ha assumit com un element més de la recerca i ha passat de ser un límit a ser una característica determinant per a extreure resultats.

- Un tercer límit a l'hora de dur a terme la recerca ha estat les resistències per part d'algunes persones a col·laborar en la recollida de dades o a respondre a algunes preguntes. Tot i que han estat casos puntuals i residuals, la majoria han al·legat una baixa motivació professional i una desconfiança envers les investigacions en aquest àmbit.

En termes generals, els professionals de l'educació social que no treballen per entitats o equipaments públics, ho fan sota condicions de precarietat contractual i honorària, i aquest fet els desmotiva per realitzar tasques més enllà de les que tenen assignades.

També s'ha donat el cas de persones que ni han volgut col·laborar ni han justificat la seva no col·laboració.

La no col·laboració d'alguns professionals en la recollida de dades ha estat un límit en la recerca, en el sentit que s'han perdut testimonis i opinions que podrien haver estat interessants per l'anàlisi.

- Treballar en el mateix escenari en el que s'investiga suposa avantatges però també dificultats. Ha estat difícil per a la investigadora saber diferenciar cadascun dels rols que suposa fer ambdues tasques en el mateix espai-temps. El rol de direcció no podia coincidir amb el rol d'observadora participant, i el rol d'educadora no podia coincidir amb el d'entrevistadora. En una mateixa situació, per exemple una baralla, podia prendre dos rols: o bé com a observadora i deixant que altres educadors hi intervinguessin mentre jo enregistrava, o bé com a educadora intervenint jo mateixa i emprant estratègies educatives concretes.

La dificultat s'ha anat salvant amb el mateix curs de la investigació i amb l'adaptació dels menors de veure'm exercint els múltiples rols (observant i enregistrant al pati, gestionat al despatx, intervenint i coordinant en les assemblees...).

9.3.-**FUTURES LÍNIES D'INVESTIGACIÓ**

En termes genèrics, defineixo tres possibles línies d'investigació futures:

- Les línies de recerca que caldria potenciar van en la línia de l'especificitat dels casos d'exclusió, és a dir, s'hauria d'estudiar de manera més profunda i individualitzada com influeix la pràctica esportiva per a cadascuna de les tipologies d'exclusió. Cal concretar en cada cas d'exclusió (malaltia mental, pèrdua de vincle afectiu, immaduresa del jo, depressió endògena...), quina és la capacitat socialitzadora de l'esport.

Nosaltres hem donat unes referències introductòries per cada tipologia d'exclusió, però caldria veure específicament, per exemple en el cas de la psicosi infantil, com és afectat per la pràctica esportiva. Seria interessant, i seguint l'exemple de la psicosi infantil, elaborar investigacions amb mostres més extenses en aquestes patologies i extreure'n conclusions.

- De la mateixa manera, les investigacions haurien de tenir caràcter multidisciplinar, és a dir, que per estudiar la influència de la pràctica esportiva en casos de depressió endògena, també hi poguessin contribuir professionals de la medicina o de la psiquiatria, enriquint la formació dels que investiguen i els resultats científics que se'n extreuen.

- D'altra banda, i en un ordre diferent al proposat fins ara, considero que es podrien fer més recerques científiques per estudiar específicament quin és l'abast de la transferència a la vida quotidiana dels coneixements i habilitats adquirits en l'esport. Estudiar amb més precisió com els coneixements apresos en el camp esportiu són o no transferits i aplicats en altres camps socials de l'infant, si és que els pot transferir i si és que els ha après. Aquests estudis haurien de ser, també, multidisciplinars.

Amb tot, i un cop assolits els objectius acadèmics i personals, aquesta tesi ha complert el propòsit de ser un estudi, una anàlisi profunda, de les possibilitats que té l'esport per a esdevenir un instrument d'educació i socialització. Esperem, doncs, haver contribuït, amb la seva realització, a la millora de la qualitat de vida dels nens i nenes i adolescents en situació de risc, i a l'elaboració d'una futura eina pràctica per a la intervenció educativa.